

Dějiny nám nepomáhají
Reflex 44/2013

Publicista a spisovatel Pavel Kosatík komentuje letošní volby: Lidi u nás toho chtějí od politiky trochu moc.

Publicista se zaměřením na historii 20. století Pavel Kosatík (51) má letos úrodný podzim. Česká televize začíná vysílat seriál České století, který připravil společně s Robertem Sedláčkem, zároveň mu vychází životopis Pavla Tigrida a první svazek komiksového cyklu Češi, věnovaný T. G. Masarykovi. Patří k nejpodnětnějším hlasům v současném veřejném prostoru. Co si myslí o výsledku voleb?

Ivan Adamovič

Máme po volbách. Jsou zvolení politici opravdu tím, co lidi chtějí? Nejautentičtějším projevem jejich politické vůle? Nebo jinak, můžeme se z analýzy zvolených stran dozvědět něco podstatného o povaze většiny národa?

Povaha národa... Národ... Co to je? Lidi ve volbách chtějí, aby někdo hájil jejich zájmy a aby vzniklo klima, jemuž budou schopní důvěřovat. Nabídka byla, jaká byla. Pro mě určitě ne nejpestřejší: když soukromá televize nabízí volební duel Okamura-Šlouf, člověk má chuť se z takové demokracie zastřelit.

Tyhle volby, už poněkolkáté za sebou, řekly, že frustrace ve společnosti dál roste a že to lidi radši risknou s tím, s kým nemají žádnou zkušenost, než s tím, kdo je zklamal. Což podle mě ale taky znamená, že lidi u nás toho chtějí od politiky trochu moc. Chtějí, aby někdo za ně řešil to, co mají řešit sami, svou trvalou, nejenom volební aktivitou. Dokud to tak u nás bude, spokojenost lidí s politikou bude mizivá, bez ohledu na to, kolik poslanců bude nebo nebude krást.

Předtím jsme zažili přímou volbu prezidenta. Byla něčím zásadně odlišná od běžných parlamentních voleb?

V téhle zemi doteď dost špatně fungovala parlamentní demokracie, založená v roce 1918. Protože lidi dávali najevo, že jim to vadí, část politiků ve snaze zavděčit se jim navrhla přímou volbu s představou, že nějaký páprda na Hradě nemůže škodit a že oni sami to pak u voličů budou mít dobré. Zvlášť komicky se dnes tenhle kalkul jeví u představitelů sociální demokracie, která od roku 2002 neudělala směrem k Miloši Zemanovi ani jedno podařené rozhodnutí.

Takže přímou volbou prezidenta vrazili hůl do hodin a zahájili experiment, který nás teď bude zaměstnávat léta a ve kterém bude dík Okamurovi a spol. přituhovat. Zemana zvolili lidé, kterým nevadí ponížení. Nezaujmají k prezidentovi vztah na bázi „já pán – ty pán“, který jediný je skutečnou demokracií. Naděje téhle země spočívá v tom, kdy oněm lidem jejich sebezhanobení dojde. S Klausem na to mnozí z nich přišli až po amnestii letos v lednu.

Jak to, že nás opakovaně přitahují silní vůdci bez politické minulosti jako Vít Bárta nebo Andrej Babiš?

Nejsme vnitřně stabilní společností a nemůže za to jen čtyřicet let komunismu, nebyli jsme jí ani dlouho předtím. Pořád u nás žijí miliony lidí přesvědčených, že jiné miliony lze vyhnat pryč a že je to tak normální. Církve, které v Německu nebo Rakousku spoluprotiví páteř společnosti, jsou u nás považované za podezřelé zájmové sekty, jejichž členové se přetvařují: ve skutečnosti jim jde jenom o peníze z restitucí. S majetnými nebo vzdělanými lidmi se zde desítky let zacházelo tak, že matky dodnes před spaním říkají dětem: Do ničeho se nemíchej!

V minulosti jsme si většinu společenských struktur zničili a teď chceme, aby se nějak samy obnovily, což se nestane. Ty volby jsou jen příkladem z mnoha: ty, co vládli doteď, vytrestáme tím, že radši zvolíme neznámé lidi. Je to mentalita tipařů ve Sportce a zhruba tolik lidí s tím taky nakonec bude spokojená.

Ale nechci, aby to znělo ponuře. Tahle země zažila i mnohem horší doby a občas právě v nich ukázala lepší tvář. Bylo mně šest let, když v srpnu 68, v tom prvním týdnu po okupaci, se přes noc skoro v každé ulici na nějakém domě objevil vápnem vyvedený nápis SVOBODA. Nebýt okupace, ti lidi by možná vůbec nepřišli na to, že v sobě tu svobodu (pokud nemysleli toho Svobodu) mají, a najednou na to přišli a dokonce to rozhlásili světu. A já si od té doby myslím, že i kdyby se davová společnost u nás rozvíjela dál, může se to zvrátit zpátky vlastně v každém okamžiku, vývoj neví vývoj. Protože tu svobodu v sobě pořád většina lidí má, vždycky, i když to není vidět.

Chápání slova demokracie se v čase dost mění, dokonce i jen v rámci polistopadového vývoje. Kam se od roku 1990 posunulo?

Po roce 1989 byla demokracie u nás samozřejmě čirou fantazií. Lidi si je představovali na základě filmů nebo, pokud měli štěstí, svých krátkých cest na Západ. Ale v těle ji mělo jenom posledních pár důchodců. V tom byl rozdíl proti roku 68, kdy pamětníků první republiky byly ještě miliony a byli při smyslech. Je rozdíl, jestli můžeš mluvit, jako Václav Havel tenkrát, s živým Peroutkou, nebo jestli si jen podtrháváš v Budování státu.

Takže jsme tenkrát sice zkritizovali komunisty, ale ve skutečnosti jsme mysleli dál stejně jako předtím: představovali jsme si demokracii jako systém, co nemůže selhat. Věřili jsme, že Amerika má vychytanou ekonomiku, takže nikdy nebudou krize. Jako kdyby člověk, ztělesněný omyl, mohl vychytat své chyby. Věřili jsme, že jsme se konečně přimkli k těm správnějším. Že všechny války, když přijdou, budou bez krve, jako ta televizní v Kuvajtu, a kdyby snad ne, tak nás Amerika ochrání.

Teď té západní demokracii spíláme za to, že neodpovídá našim tehdejšími blbým představám. Takže je tady konečně šance přijít na to, co demokracie doopravdy je: omylný, ale reformovatelný systém, který k reformě potřebuje lidi, co jenom nekafráj. My se dnes s tím odmítáním Západu, EU atd. začínáme podivně podobat tomu prezidentu Benešovi, který po Mnichovu taky přepnul v orientaci jinam, v jeho případě na Sovětský svaz. Nechápal, že ho nezradila západní demokracie jako taková, ale jen její dvě dočasné vládní sestavy ve Francii a v Anglii. De Gaulle s Churchillem potom ten looping vybalancovali.

Pořád se mluví o tom, jak se masy dají snadno strhnout ke stádnímu chování. Ale jednotliví lidé přece nejsou blbí.

Ne, ale pokud hájí jenom své vlastní osobní zájmy, je to pro společnost stejné, jako kdyby blbí byli. Kdo nevnímá, že kolem něj existuje něco, co není jen k využití, je blbý sociálně. Čímž se vlastně ocitáme u populárního tématu elit. Mají hasiči obdivovat jenom toho, kdo mluví jménem hasičů, a učitelky tu, co mluví jménem učitelek? Teoreticky by mohli mít „nahore“ taky někoho, kdo pojmenuje jejich obecně lidskou situaci, která je vždycky složitější než jen součet zájmů.

Celé to souvisí s vůlí a schopností myslet. Ta zatím klesá. Na sociálních sítích smíš napsat, když se ti něco líbí, ale není tam už kolonka, kde bys musel vysvětlit proč. Nebo dokonce říct, proč s něčím nesouhlasíš – tak aby sis za tím musel stát. Znáš příklad nějaké iniciativy, která by dávala najevo vůli obecný stav věcí změnit?

Co lokální občanská sdružení? Ta jsou otevřená komukoliv z ulice a zároveň mají moc měnit přinejmenším věci ve svém okolí.

Ano, takhle se argumentuje často, každý známe spoustu věcí, co lokálně fungují. A jistě to, když kdokoli kdekoli umí hájit svůj zájem, je lepší, než když po sobě nechá jezdit parní válec. Ale pro demokracii, o které se bavíme, hájení vlastního zájmu není ta největší myslitelná hodnota. O tom, jestli je společnost snesitelná nebo ne, rozhoduje, kolik je v ní lidí schopných hájit *cizí* zájem.

Kde jsou zdroje situace, která vám z přítomnosti vyvolává takovou deziluzi?

Pokusil jsem se to popsat v Českém století. Ze všech těch klíčových momentů českých dějin je pro mě jeden určující: Mnichov. Stát se nebrání. Chápu dnešní lidé, že stát, který se nebrání, ztrácí základní vlastnost, která ho dělá státem? Domnívá se někdo, že jsme kdykoli později předmnichovskou státností, srovnatelnou se státností jiných zemí, obnovili? Myslí si někdo doopravdy vážně, že se to stalo například v letech 1945 nebo 1989?

Já bych spíš řekl, že jsme od té doby něčím jiným, že od té doby žijeme ve světě jakési rozmlžené společenské přiblíženosti. Ve skutečnosti jsme region. Bavorsko, které si o sobě tvrdohlavě myslí, že je Německem. A v těchto volbách to podle všeho postoupilo do dalšího stadia: černým koněm se v nich stal člověk, který to tady chce řídit jako firmu. Ze státního znaku se stane logo, ale možná že si dost lidí ani pak nedokáže připustit svou situaci.

V názvech mnoha vašich knih se objevuje slovo „český“: České snění, Česká inteligence, České okamžiky. Myslíte, že by se měl v lidech posilovat pocit vlastenectví?

Já si pod vlastenectvím vlastně nikdy nepředstavuju hrdost, o které lidi v té souvislosti často mluví, pro mě nepochopitelně. Pro mě vlastenectví znamená, že to tady navzdory všemu dokážu mít pořád nějak rád. Je to pro mě v nějakém citově iracionálním vztahu k zemi v její minulosti i současnosti. Považuju to za jednu z nejdůležitějších věcí ve svém životě, byla by to moje velká prohra, kdybych o to přišel.

Ty přívlastky „český“ v názvech mých knížek nebo scénářů mají víc významů, včetně toho protivlastenecky ironického. Mě ve skutečnosti vůbec nezajímá, kdo je nebo není Čech a co si při tom představuje. Já chci a potřebuju, aby tady byla svoboda.

Podle čeho jste si vybírali témata jednotlivých děl Českého století?

Já jsem na začátku chtěl, aby klíčem bylo, jak se u nás přijímají důležitá politická rozhodnutí. Většinou to bylo, až na Masaryka, kolektivně. Takže šlo zhruba o to, posadit v každém díle deset chlapů do místnosti a ukázat, jak se v různých dobách rodí vůle, kterou se pak všichni řídí.

Ten seriál je pojatý jako souboj idejí. Dlouze se tam mluví a viditelná akce skoro žádná. Nebáli jste se, jak to přijmou diváci?

Konverzační drama jako filmový a televizní žánr existuje dlouho, ten jsme nevymysleli. V některých filmech, jako je Dvanáct rozhněvaných mužů nebo Konference ve Wannsee, se opravdu v podstatě vůbec nevyleze ven. Pro lidi zvyklé na střílečky to není. Ale před chvílí jsme se shodli, že lidi nejsou blbí, tak u toho zůstaňme.

Hodně postav tam mluví dost sprostě, od Emanuela Moravce až po komunisty kolem Gottwalda. Chtěl jste je tak před divákem polidštit?

To určitě ne, lidskost přece nespočívá ve sprostotě. S tím jazykem jsem si hodně lámal hlavu. Převzít ten, co je v historických knihách a dokumentech, by nebylo těžké a možná že by to nikomu ani nevadilo. Ale mě celý život dráždí rozpor mezi oficiální mluvou „pro dějiny“ a tím, jak já sám vnímám skutečnost. Když vím, že se úřední dokumenty stylizují, jak mám z téhle stylizace zpětně tvořit příběh, který bude pravdivý?

Že expresivní řeč není vynálezem nové doby, ale že se tak u nás mluvilo vždycky, jsem pochopil, když jsem si před lety přečetl Kryptadia K. J. Obrátla. Seshbíral tam erotickou lidovou slovesnost a ukázal, že skutečný jazyk lidí byl vždycky jiný než ten na papíře. Dnes oba ty jazyky skoro splývají, ale kdysi byl rozdíl mezi nimi skutečně propastný. Proto se taky Freudovi ze začátku tak dařila psychoanalýza: donutil dámu, aby řekla „prdel“, ta nejdřív hrůzou omdlela, ale následně se ze svých potlačených pudů (neurózy) uzdravila.

Hrdinové Českého století mi připadají jako figury, se kterými manipulují vnější, skoro bych řekl osudové síly.

Takhle jsem to chtěl. Já nevěřím na to, že máme svoje životy v paži. Svět je podle mě tím horší, čím víc je v něm lidí, kteří tvrdě prosazují nějakou svou vůli. Za nejsilnější příběh všech dob pokládám mýtus o Oidipovi: čím víc jedná, tím víc se nakonec diví. Otec zabit, matka zneuctěna, jaké překvapení! Ale tak to chodí.

Jestli jsem něco nechtěl, tak to, aby to byl zápas dobrých proti zlým. Televize není od toho, aby lidem vysvětlovala, že nacisti nebo komunisti byli špatní. To mají vědět ze školy, a když nevědí, já to nezachráním. Já jsem chtěl, aby v tom seriálu byl každý trochu tak a trochu naopak, protože tak to podle mě ve skutečnosti je, u Gottwalda i Havla.

Je to jen můj pocit, že i obyčejní lidé v minulosti žili většími tématy? Jako by se otázky, které lidé řeší, postupem doby neustále rozměňovaly.

Co určuje velikost toho, čím člověk žije? Opravdovost osobního nasazení. Palach si pro sebe nic nenechal, proto je velký. Dnes ale lidi dávají přednost životu v materiálním světě, takže se nemůžou divit, že témata, kterými žijí, tomu odpovídají. Pověsili si obzor níž. Dneska si i při pohledu na současného arcibiskupa člověk klade otázku, jestli je to muž duchovního, nebo materiálního světa. Kdo chce téma, ten se z toho svého materiálu musí někam vznést.

Ztratila dnešní česká společnost smysl pro kolektivnost v zájmu individualismu?

Pro mě bude slovo kolektiv asi navždycky zprofanované, já používám slovo pospolitost. Je to pro mě stav, kdy lidi vedle sebe žijí z důvodu, který si uvědomují. Naši předkové si mysleli, že pospolitost vznikne, když vyženou všechny nepřátele, ale dosáhli spíš opaku, vypustili ven svoje vlastní běsy a ti si tam od té doby poletují. Jestli jsme dnes jednou z nejrozeštvanějších společností v Evropě, je to i tím, že jsme odstranili všechna zrcadla, co jsme předtím měli.

Pakliže píšete, abyste se něco dozvěděl, co vám otevřela vaše nová kniha o Pavlu Tigridovi?

Mě Tigrid vždycky zajímal jako muž činu, těch nikdy není dost. Celý život něco psal, ale těmi slovy tvaroval tehdejší situaci. Ze všeho nejvíc mě na něm fascinuje, že svoje nepřátele komunisty porazil vlastně tím, že je oslovil a začal se s nimi bavit. Když v roce 1956 založil Svědectví, přátelé na Západě ho odepsali jako oportunistického hlupáka, který se zahazuje se zločinci bez ceny. Ale on tím těm zločincům během dvanácti let rozložil morálku. Zás je to o té demokracii. Musel si být jako demokrat hodně jistý, že má pravdu, když se odvážil něčeho takového.

Je zapírání sebe sama u Tigrida recept k jeho úspěchu a průraznosti?

Sebezapření bylo součástí výchovy mužů v celé jeho generaci. Dnes se chlapečkům říká, že smějí brečet, ale tenkrát to tak nebylo. Ale hlavně, když Tigrid po roce 48 zahájil svůj zápas s komunisty, musel se odosobnit, aby to celé vůbec vydržel a přežil. Mně vždycky trochu připomínal Jamese Bonda: stejně jako Bond nedával najevo své slabiny. Nanejvýš záliby. O Bondovi taky víme, co pije a v jakém autě jezdí, ale nevíme nic o tom, co ho dojde, protože

by se to do jeho drsného světa nehodilo. Tigris si to dojetí občas dovolil až po pádu komunistického režimu, ale i pak jenom výjimečně a nerad. Čtyřicet let vedl válku skoro sám. Druhý takový Čech neexistuje.

Tigris byl solitér. Jak moc je pro dějiny důležité rozhodování jednotlivců?

Ty dějiny jsou z něj stvořené.

V Českém století ale třeba Beneše před přijetím demise ministrů v roce 1948 ukazujete jako člověka v pasti – cokoli by udělal, bylo by špatně.

Beneš v roce 1948 už nemá šanci. Ale z toho podle mě jen plyne, že klíčový okamžik jeho života ve skutečnosti nastal o mnoho let dřív. Možná že u toho nikdo ani nebyl a nikdo to nezaznamenal, představujme si to třeba jako chvíli na tenisovém kurtě v Lánech někdy dávno ve třicátých letech. Muselo to být ve chvíli, kdy se Beneš rozhodl, že své zemi naloží těžší úkoly, než odpovídalo jejím možnostem. Mimochodem, tu nejlepší analýzu Edvarda Beneše, jakou znám, nenapsal historik, ale spisovatel. Josef Nesvadba má uprostřed svého posledního románu Peklo Beneš dvě tři stránky, které Benešovi padnou jako ulité: proč dělal chyby i proč nemohl jinak.

Když nepomáhají dějiny v chápání dneška, k čemu nám jsou dobré?

Dějiny předně umožňují myslet. K čemu je myšlení dobré nevím, ale nejde se mu vyhnout, je to vlastnost, danost člověka. Když někdo vymyslí něco pěkného, boží se radují, když ne, je válka a plynové komory. Jednou to dopadne tak, jindy tak.

Jinak má poznávání historie taky trochu uklidňující význam. Když zjistíš, že se skoro nic neděje poprvé, snáz se bráníš přepjatému prožívání. Je to lék na hysterii. Ale že by dějiny dávaly nějaký návod, jak žít, to ne. Žádný historik ti nepředpoví, jak to u nás bude vypadat za rok nebo za deset let.